

CHARLES GATI

## Demokratikus átmenet a háború utáni Magyarországon\*

Magyarország politikai élete az 1944 végétől 1947 végéig terjedő rövid demokratikus átmenet időszakában rendkívül bonyolult és összetett volt. Mégis, legfontosabb vonását viszonylag könnyen felvázolhatjuk. Mintegy három esztendőn át Magyarországot egy aránylag széles bázison nyugvó koalíciós kormány kormányozta: tagjai között ott voltak a nem kommunista pártok képviselői, beleértve egy ideig a Horthy-rendszer néhány reprezentánsát is és mindössze néhányan tartoztak a kommunista párthoz. A kormány működését — mindenekelőtt a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül — a Vörös Hadsereg ellenőrizte. Csehszlovákiához, Ausztriához és Finnországhoz hasonlóan, de eltérően a szovjetek által ellenőrzött más európai országoktól, Magyarországon először 1945 novemberében tartottak szabad választásokat. Ezek eredménye azt bizonyította, hogy a kommunista párt csak a választók kisebbségének bizalmát bírja: a szavazatok 17%-át kapta, míg a rendkívül népszerű kisgazdapárt önmagában 57%-ot tudhatott magáénak. A választások eredményeként mind a koalíciós kormány elnökét, mind az országgyűlés elnökét a kisgazdapárt vezetői közül választották. Mi több, midőn 1946. február elsején Magyarországot hivatalosan köztársasággá nyilvánították, az ország elnöke ugyancsak a kisgazdapártból került ki. 1947 őszéig tehát Magyarországon politikai élete a parlamentáris demokrácia számos elemét tartalmazta: a kormány összetétele nagyjából tükrözte a választási eredményeket; a sajtó is csaknem szabad volt; az országgyűlés nyilvánosan vitatta meg az ország legfontosabb kérdéseit; a gazdasági élet túlnyomó többsége magánkézben volt s működését a piaci erők határozták meg, a tőzsde is működött. Csak miután a miniszterelnököt és az országgyűlés elnökét emigrációba kényszerítették 1947-ben s a lengyel kisvárosban, Szklarska Porebában megalakult a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodája (Kominform), váltotta fel a demokratikus átmenet korszakát Magyarországon is kommunista hegemonia. Csehszlovákiában szintén hasonló folyamat játszódott le az 1948. februári fordulatot követően.

A jelen tanulmány, midőn néhány új adattal és ismerettel is kíván szolgálni a demokratikus átmeneti korszak kezdetéhez és befejezéséhez, elsősorban néhány átfogóbb kérdés felvetésére törekszik. Arra szeretne választ találni, mi volt az oka annak, hogy Magyarországon a kommunista párt hatalomátvétele fokozatosan ment végbe; mi volt az oka, hogy a demokratikus átmenet korszaka 1947 végén fejeződött be? De szeretne választ kapni arra is, miként volt összeegyeztethető a szovjet külpolitikával egy hosszabb, demokratikusabb átmeneti szakasz Magyarország (és Csehszlovákia) esetében, s miért nem nyílt erre lehetőség Közép-Kelet-Európa más, szintén a szovjet hadsereg által ellenőrzött országaiban?

### 1.

Úgy tűnik, hogy amikor a második világháború véget ért, Sztálin külpolitikai elképzelései egymással szemben álló lehetőségek és követelmények keretében bontakoztak ki. Egyrésztől a Szovjetunió új európai geopolitikai helyzete megteremtette annak a történelmi

\* A demokratikus átmenet kérdéséről sok szó esett már a hazai történetírásban, a folyamat részletes feltárása azonban még korántsem történt meg. A szerkesztőség azért közli Charles Gati tanulmányát (Columbia University — New York), mert elsőként ad részletes, adatgazdag összefoglalást a kérdéstről, amelyet felkérésünkre Balogh Sándor és Vida István írása egészít ki. Charles Gati tanulmánya hosszabb változatban eredetileg a londoni Survey c. folyóirat 1984. nyári számában jelent meg. A fordítás Ránki György és L. Nagy Zsuzsa munkája, és itt a szerző jóváhagyásával és javításaival jelenik meg.

lehetőségét, hogy a régóta dédelgetett tervet, a szocializmus egy országból egy régió erejéig való kiterjesztését megvalósítsák. Ez viszont megkívánta, hogy ennek megfelelő, ezt az igényt érvényesítő erőteljes külpolitikát alkalmazzanak. Másrésről viszont Sztálin feltételezése a lehetséges nyugati ellenlépésekről és ama vélekedése, hogy néhány európai ország nem érezt még a forradalomra, akadályozta e külpolitika határozott, tervszerű keresztülvitelét.

Az ellentmondásos körülmények és feltételezések következtében rendkívül differenciált szovjet politika alakult ki Európát illetően.<sup>1</sup> Amint azt az 1944-es tárgyalási pozíciók, valamint az ez időt követően kibontakozott politika is bizonyítja, Sztálin úgy vélte, korai, sőt káros lenne, ha valamennyi kommunista párt egyformán harcos politikát folytatna, még azokban az országokban is, amelyeket Kelet- és Délkelet-Európában népi demokráciáknak neveztek. Bár nem kétséges, hogy Sztálin a Szovjetuniót mint vezető európai nagyhatalmat kívánta megszilárdítani, mégis kész volt bizonyos fokozatoságra törekedni elképzelése megvalósításában.

Úgy tűnik, Európát alapjában véve három nagy politikai szférára osztotta fel. Az első zóna a nyugat-európai országokra terjedt ki, beleértve Görögországot is. Ezen országok esetében Sztálin nem számolt a kommunista pártok hatalomra kerülésével. A második zónába azokat a szovjet ellenőrzés alatt álló kelet-európai országokat sorolta, amelyek a Németországhoz és a Balkánhoz vezető utakat ellenőrizték. Ide tartozott Lengyelország, Németország keleti fele s a Fekete-tenger melletti országok, vagyis Románia és Bulgária. Végül a harmadik, közép-kelet-európai zóna — bizonyos átmeneti jelleggel — olyan politikai rendszereket fogott össze, amelyekben a kommunista párt befolyásának fokozatos növekedésével számolt. Ez a zóna kiterjedt délen Jugoszláviára, majd Ausztriára, Magyarországra, Csehszlovákiára, végül északon Finnországra.

Ami az első zónát, Nyugat-Európát illeti, Sztálin úgy látta, hogy itt a szovjet befolyás növelésének csekélyek a lehetőségei, s nem is igazán törekedett erre. Viszont úgy ítélte meg, hogy Nyugat-Európa stabilitása lehetőséget ad arra, hogy elterelődjék a figyelem Kelet-Európáról, ahol a szovjet befolyás szinte azonnal érvényesült. Sztálin különösen azt tartotta fontosnak, hogy elkerülje egy olyan helyzet kialakulását, melyben az Egyesült Államok úgy dönt, hogy a háború után is részt vesz a kontinens politikai ügyeiben. Ez volt az oka annak, hogy Sztálin a rendkívül befolyásos francia és olasz kommunista pártot úgy instruálta, hogy lehetőség szerint kerüljenek minden provokatív akciót és ehelyett koncentrálják erőiket a háború által tönkretett országaik gazdasági és politikai struktúrájának kiépítésére. Sztálin aggodalma, hogy a kommunista pártok által támogatott bizonytalanság az Egyesült Államoknak a régió ügyeiben való részvételét vonná maga után, s ez esetleg messzemenően veszélyeztetné a szovjet érdekeket Kelet-Európában is, kifejezett nyert Maurice Thoreznek, a Francia Kommunista Párt vezetőjének szavaiban. Határozottan leintette ui. militáns elvtársait, hogy „amennyiben a kommunista hatalomra kerülésének Franciaországban, az angol és amerikai csapatok intervenciójának...”<sup>2</sup>

Ma már aligha lehet megválaszolni azt a kérdést, vajon melyik nyugat-európai kommunista pártnak volt valóban reális lehetősége arra, hogy 1944 őszén vagy 1945 tavaszán magához ragadja a hatalmat. Kétségtelen tény azonban, hogy 1941-et követően mind az olasz, mind a francia kommunista párt az antifasiszta ellenállás vezető ereje lett, és a háborút követően mint rendkívül jól szervezett s igen népszerű pártok léptek a politikai küzdőtérre. Azáltal, hogy képesek voltak harcolni a nemzet fennmaradásáért s inkább a nemzeti függetlenségért, mint forradalmi célkitűzésekért küzdöttek, sikeresen eltávolították a stigmát a kommunista elnevezésről és jogossá tették részvételüket a széles alapon nyugodó, demokratikus koalíciós kormányokban. Úgy döntöttek, hogy nem tesznek kísérletet a hatalom megragadására, hanem csatlakoznak a háborút követően alakult kormányokhoz. További vita tárgya lehet, hogy azért határoztak így, mivel attól tartottak, kísérletük ügyis kudarcra lenne ítélve, vagy azért, mivel Sztálin egy népfrontszerű, mérsékelt stratégiát tartott célszerűnek, hogy megnyugtassa az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát, és elterelje a figyelmet a Kelet-Európában történekről.

<sup>1</sup> Lásd *Geir Lundestad: The American Non-Policy Towards Eastern Europe, 1943—1947.* New York 1975, különösen 435—450. Lundestad Moszkva következő régióiról beszél: külső (nem a Vörös Hadsereg által elfoglalt országok), középső (Ausztria, Finnország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Albánia, Kelet-Németország), belső (Lengyelország, Románia, Bulgária).

<sup>2</sup> Idézi *Fernando Claudín: The Communist Movement: From Comintern to Cominform.* New York 1975. II. rész. 336.

A második zónában, melyben Sztálin, mint utaltunk rá, a szovjet vezető szerepet kezdettől szükségesnek tartotta, 1944 – 45 fordulóján, hasonlóan Európa más országaihoz, szintén „nemzeti egységkormányok” jöttek létre. Ezek azonban csak névleges koalíciós kormányoknak tekinthetők. Néhány ismert kivételtől eltekintve, ezekben az „álkoalíciós” kormányokban Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában — hasonlóan Németországnak a Szovjetunió által megszállt részéhez — általában csak olyan nem kommunista kormánytagok voltak, akiket a kommunista pártok elfogadhatóknak tartottak. Útitársak voltak, mint a formálisan szocialista lengyel Jozef Cyrankiewicz, vagy a román Petru Groza, az Ekésfront tagja.<sup>3</sup> Igaz, néhány parasztvezető, mint Stanislaw Mikolajczyk Lengyelországban, Nikola Petkov Bulgáriában, még nem volt hajlandó feladni a küzdelmet és eltűnni a politikai közéletből, mégis a kommunisták döntő szerephez jutottak közvetlenül a Vörös Hadsereg megjelenése után. Ellentétben az Európa más országaiban tapasztalható jelenségekkel és ellentétben a demokráciát, a parlamentarizmust dicsérlő, megtévesztő szólalmokkal, ebben az övezetben valóban szabad, több párt versengésén alapuló választásokat sehol sem tarthattak. Helyettük átfogó, kommunista vezette pártcsoportosulások — mint a kormányfront Lengyelországban és Romániában, a Hazafias Front Bulgáriában — nyerték meg azokat a választásokat, melyeknek eredménye egyébként eleve biztosított volt.

Közép-Kelet-Európában, abban az övezetben, melyben Sztálin elképzelése szerint kommunista hegemonia nélküli koalíciós kormányokat kellett alakítani, az események menete jóval ellentmondásosabban alakult, mint Európa más részein. Ezt tükrözték a választási eredmények is. Bár a kommunista pártok által elért eredmények országok szerint különbözőek voltak, Jugoszlávia kivételével egyetlen esetben sem sikerült megnyerni a hazai közvélemény nagy részét. Ismét csak Jugoszláviától eltekintve, melynek egészen eltérő problémái voltak Moszkvától, a kommunistáknak nem sikerült átvenni a hatalmat, de nem tudták megőrizni a nemzeti és nemzetközi együttműködés szellemét sem. Ezek a fejlemények joggal kelthettek kételyt Sztálin elképzelését illetően.

Mindenekelőtt három lényeges tendenciára kell felhívunk a figyelmet: 1. Jugoszláviában Tito és munkatársai szembeszálltak Sztálin elképzelésével s nemcsak lényegesen erősebb belpolitikai nyomást gyakoroltak, de magukhoz is ragadták a hatalmat. 2. Finnország és Ausztria esetében viszont a kezdetben hatékonynak tűnő Finn Kommunista Párt, valamint a rendkívül gyenge osztrák párt, viszonylag ellenállás nélkül engedte, hogy nem kommunista ellenfelei kiszorítsák a hatalomból anélkül, hogy érdemleges tömegtámogatást tudtak volna szerezni, vagy felkészültek volna a hatalom későbbi megragadására. 3. Csehszlovákiában és Magyarországon közvetlenül a háború után a kommunisták nagyjából a Sztálin által felvázolt taktikát alkalmazták, de 1947-ben már túlságosan magabiztosnak tűntek, és csak vonakodva reagáltak a harcossabb magatartást kívánó jelekre.

Moszkva egyedülálló nehézségekbe ütközött Jugoszláviában, s nem volt képes érdemben befolyásolni Tito politikáját. Sztálin koalíciós kormány alakítására tett javaslatot, melynek 12 tagját a Tito vezette Nemzeti Bizottság, 6 tagját pedig a londoni jugoszláv emigráns kormány adta volna Ivan Subasic vezetésével. Tito azonban, aki a Szovjetunió kivül az első proletárdiktatúrát kívánta létrehozni Európában, végül is nem volt hajlandó teljesíteni sem az 1944 novemberében és decemberében Subacissal kidolgozott kompromisszumos megoldást, sem a három nagyhatalom 1945. februári jaltai javaslatát a kompromisszumos életbeléptetésére. Miután Jugoszláviát jórészt saját erővel és csekély közvetlen szovjet közreműködéssel szabadították fel, Tito elutasította Churchill és Sztálin 1944. októberi megállapodását, amely mind Moszkvának, mind a Nyugatnak 50 – 50 százalékos befolyást kívánt biztosítani a jugoszláv ügyek felett, és nem mutatott kellő türelmet Sztálin „megalkuvó”, fokozatosságot kívánó politikája iránt sem. Évekkel később, 1947-ben, Tito néhány magyar kommunista vezetőnek állítólag a következőket mondta: „Sztálin elvtárs túlságosan óvatos volt a háború után, meg kellett volna engednie, hogy a francia és az olasz elvtársak ugyanúgy magukhoz ragadják a hatalmat, mint ahogy mi tettük — igaz, az sem tetszett neki, amit mi csináltunk.”<sup>4</sup>

Finnországban, ahol a szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottság nem egy esetben nyíltan is segítette a kommunista pártot, a párt az 1945-ös választásokon a 200

<sup>3</sup> Az „álkoalíció” kifejezést először *Hugh Seton-Watson* használta: *The East European Revolution*. New York 1956. 3. kiad. 170.

<sup>4</sup> Tito 1947. december 6–8-i magyarországi látogatása során a jugoszláv követségen kötetlen beszélgetést folytatott néhány magyar kommunista vezetővel, mint Gerő, Révai. Jelen volt Heltai György, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője és

mandátumból 51-et szerzett meg. Szembe kerülve azonban a demokratikus pártok meglepően határozott és jól szervezett csoportjával,<sup>5</sup> a további választásokon a kommunisták jelentős vereséget szenvedtek. 1947–48-ban ők is harcosabb politikai stratégiára tértek át, hasonlóan a többi európai kommunista párthoz, de a tervezett kommunista hatalomátvétellel meghiúsult, s ezt követően politikai befolyásuk tovább hanyatlott.

Ausztriában a kommunista párt a Vörös Hadsereg jelenlétében épült újjá. Hasonlóan a többi európai országhoz, melyből a szovjet csapatok űzték ki a németeket, itt is átvették a belügyminisztérium ellenőrzését az 1945 áprilisában a szocialista Karl Renner vezetésével alakult, széles tömegekre támaszkodó koalíciós kormányban. Az Osztrák Kommunista Párt arra számított, hogy fel tud emelkedni az osztrák politika két vezető ereje, a Néppárt és a Szocialista Párt mellé. Ezzel szemben az 1945. novemberi választásokon mindössze négy mandátumot szerzett szemben a Néppárt 85 és a szocialisták 76 mandátumával. Az elszigetelt és csalódott osztrák párt elvesztette a belügyminiszteri tárcát, és marginális szerepbe szorult vissza annak ellenére, hogy néhányszor képes volt még politikai zavart okozni. Alighanem Sztálin jóváhagyásával és egy jobb lehetőség reményében továbbra is részt vett a kormány munkájában, megelégedve a jelentéktelen villamosági miniszteri poszttal. Hamarosan azonban lényegesen megváltozott a párt arculata: egy közreműködésre kész koalíciós partneri politikáról mindinkább egy harcos, konfrontáló politikára tértek át. Szemmel láthatóan szovjet jóváhagyással tettek egy utolsó, kétségbeesett kísérletet — mintegy mindent, vagy semmit alapon —, hogy visszafordítsák az események menetét. De az 1950. szeptemberi — októberi sztrájkok és megmozdulások, akárcsak az 1948-as sikertelen finnországi puccs, eredménytelenek maradtak, és a többpártrendszert könnyen meg lehetett szilárdítani.

Finnországgal és Ausztriával ellentétben a Csehszlovák Kommunista Párt a legnépszerűbb politikai párt volt az országban a második világháború után. Az a 38%-os szavazati arány, amelyet az 1946-os szabad választásokon elért,<sup>6</sup> nem csupán meglepő győzelem volt, hanem a legjobb eredmény, melyet kommunista párt a 20. századi Európában valaha is elért. Ezzel egyidőben a kommunisták a koalíciós kormány számos nem kommunista, demokratikus pártjába is behatoltak, s kezdetül fogva uralták a hadsereget és a rendőrséget. A Csehszlovák Kommunista Párt befolyása így egészen egyedülálló volt. Törvényes eszközökkel szerezte meg a vezető szerepet az ország parlamenti életében, s egyidejűleg ellenőrizte és felhasználta a végrehajtó hatalom eszközeit is.

E sikerek ellenére 1947 őszétől a párt kezdett veszíteni korábbi lendületéből. A közvélemény-kutatások eredményei a kommunista párt csökkenő befolyásáról tanúskodtak. A párt legszorosabb szövetségesei, a szociáldemokraták új vezetőt választottak Bohumil Lausman személyében, aki Zdenek Fierlingertől, a kommunistabarát útitárstól átvette a párt elnöki tisztét. Mi több, Beneš elnök és Masaryk külügyminiszter, az ország kiemelkedő demokratikus vezetői, akik korábban együttműködtek a kommunistákkal, ha mindenben nem is azonosultak velük, most már további engedményekre nem voltak hajlandóak. Nem volt világos, hogy mielőtt Sztálin 1947 őszén úgy döntött, a fokozatos fejlődést harcosabb magatartással váltja fel, kívántak-e a csehszlovák kommunisták további engedményeket a többiekétől a maguk számára, kívántak-e az addigiakon túlmenő hatalmi befolyást? Mint másutt is a harmadik zónában, szemmel láthatóan jól játszották a koalíciós játékot, s úgy tűnt, az meg is felelt elképzeléseiknek, tartották magukat az alkotmányos uralomhoz, nemegyszer a csehszlovák nemzeti érdekek védelmezőiként léptek fel. Elvégre 1947 nyarán még abban is támogatták a csehszlovák koalíciós kormányt, hogy az elfogadja az amerikai meghívást a Marshall-terv előkészítésével foglalkozó párizsi

---

egyben a minisztérium legmagasabb beosztású kommunista munkatársa. Megdöbbenve Titónak Sztálint értelmeseen bíráló megjegyzéseitől, Heltai a találkozó után megkérdezte Révait, hogyan értelmezzék ezeket? „Ki tudja, talán igaza van, talán igaza van” — felelte Révai, maga is zavarban lévén. Az esetet Heltai beszélte el a szerzőnek. — Lásd még: *Alexander Dallin: The Use of International Movements*. In: *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective*. Ed. by Ivo J. Lederer. New Haven 1962. 330. *William O. McCagg, Jr.: Stalin Embattled 1943–1948*. Detroit 1978. 395., 32. jegyzet.

<sup>5</sup> *James H. Billington: Finland*. In: *Communism and Revolution: The Strategic Uses of Political Violence*. Ed. by Cyril E. Black and Thomas P. Thornton. Princeton 1964. 117–144.

<sup>6</sup> A választásokat leírja és elemzi *Paul E. Zimmer: Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–1948*. New York 1963. *Eduard Taborsky: Communism in Czechoslovakia*. Princeton 1961. *Joseph Korb: The Communist Subversion of Czechoslovakia 1928–1948: The Failure of Coexistence*. Princeton 1959.

tanácskozáásra. Ezt azonban Sztálin élesen elítélte, mire a Csehszlovák Kommunista Párt is azonnal módosította álláspontját.

A Csehszlovák Kommunista Párt mégis csak jó néhány hónappal később tért át harcossabb, „forradalmi” taktikára, azután, hogy a Kominform 1947. szeptemberi alakuló ülésén világossá vált az új szovjet vonal. Ezen az ülésen a csehszlovák küldöttekkel „megértették”, hogy nem vonták le az új nemzetközi helyzetből fakadó tanulságokat.<sup>7</sup> Amikor távoztak az ülésről, már világos volt előttük ezek mibenléte. Visszatérve Prágába, egy kommunista szakszervezeti vezető azonnal továbbította az üzenetet a koalíciós partnereknek: „Ha nem tetszik a lassú út, akkor választhatjuk a gyors utat is”,<sup>8</sup> mondta, mintegy sugallva, hogy a koalíciós partnerek jobban járnak, ha alávetik magukat a kommunistáknak, és ezáltal elkerülik a polgárháborút. Ténylegesen a kommunista párt már választott: a gyors út mellett döntött, s megkezdődtek az előkészületek a hatalom megragadására. A Csehszlovák Kommunista Párt novemberi központi bizottsági ülésén már kormányválságról volt szó s arról, hogy „megkezdődött a küzdelem utolsó szakasza abból a célból, hogy a lakosság többségét a párt politikája mögé sorakoztassuk fel”.<sup>9</sup> Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a párt felhagy a koalíciós stratégiával, s kész arra, hogy erőszakot alkalmazzon. Az utolsó szakaszt az 1948. februári sikeres fordulat jelentette.

A csehszlovák pártéhoz hasonló stratégiát folytattak a magyar kommunisták is. Határozott együttműködést építettek ki nem kommunista politikai erőkkel, és szerepet vállaltak az ország újjépítésének nemzeti küzdelmében. Ezt a politikai taktikát 1944 őszén Moszkvában tartott titkos találkozókön határozták el, miután megbeszélést folytattak a névleg feloszlattott Kommunista Internacionálé vezetőivel, Dimitrovvval és Manuilskivel, valamint magával Sztálinnal. Egyes források szerint a magyar kommunisták úgy látták, hogy Moszkva első számú politikai célja Lengyelország gyors szovjetizálása (összekapcsolva Németország szétdarabolásával és esetleges ellenőrzésével), a magyaroknak tehát úgy kell cselekedniük, hogy eloszlassák a nyugati aggodalmakat és gyanúkat.<sup>10</sup> Ennek megfelelően az 1945. január 23-án a főváros felszabadított pesti részén tartott első központi bizottsági ülésen Gerő Ernő, a párt második embere ismertette egy csoport meg-

<sup>7</sup> *Pavel Tigríd: The Prague Coup of 1948: The Elegant Takeover.* In: *The Anatomy of Communist Takeovers.* Ed. by Thomas T. Hammond. New Haven 1975. 406. Tigríd dolgozta olyan titkos dokumentumokon és tanulmányokon alapszik, amelyek 1968 tavaszán kerültek felszínre Csehszlovákiában. A legjelentősebbeket Karel Kaplan és Vaclav Pavliceck publikálására készítette elő. Egy másik tanulmány (*Vladimír Kusin: Czechoslovakia.* In: *Communist Power in Europe 1944–1948.* Ed. by Marin McCauley. New York 1977. 73–94.) így írja le a Csehszlovák Kommunista Párt reagálását a Kominform ülésére: „Slansky a csehszlovák politikai bizottság 1947. október 2-i ülésén tartott beszámolót. Egyesek szerint csupán tudatta a harc kiszélesítésének, valamint a kommunista befolyásnak a fegyveres erőknél és a rendőrségnél (azaz jellegzetesen nem parlamentáris, hanem a direkt akciók területén) való megerősítésének szükségességét. Más beszámolók szerint mondanivalójának lényege a Kominformnak a CSKP elleni éles kritikája volt a parlament túlbecsülése, „a nemzet többségének megnyeréséért” kiadott és elhibázott jelszó stb. miatt. Még ha elismerjük is, hogy a bizonyítékok nem teljesen vágnak össze, afelől aligha lehet kétség, hogy a Kominform létrehozása, a szovjet ideológiai és politikai követelmények általános szigorodása messzemenően befolyásolta Gottwald politikájának radikálisabb irányba fordulását az országban belüli hatalmi kérdést illetően.” (82.)

<sup>8</sup> *Korbel* i. m. 205–206.

<sup>9</sup> *Tigríd* i. m. 409.

<sup>10</sup> Vas Zoltántól kapott információ. — Sztálin „lengyel ügyletére” Gerő is utalt: lásd alább a 11. jegyzetet. William O. McCagg, Jr. volt az első, aki felfigyelt az 1944. december végi, döntő és hozzáférhető bizonyítékára annak, hogy Sztálinnak a magyarországi fokozatosság elve „a Lengyelország miatti nyugati elégedetlenség leszerelésére szolgált”. McCagg rámutat, hogy valahányszor a Pravda (1944. december 24., 25., 29., 30.) beszámolt a magyarországi szélesen megalapozott koalícióról, minden esetben „kontingens kommentárokat tett közé a lengyelországi szovjetbarát körök tevékenységéről”. (*McCagg: Communism and Hungary, 1944–1946.* Ph. d. disszertáció, Columbia University, New York 1965). Meg kell jegyezni azt is, hogy Sztálin, aki 1944–45 őszén-telén nagy figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, ismételtlen figyelmeztette a moszkvai magyar emigrációt, hogy „ne siessen”. Részletesebben lásd: *Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945).* Bp. 1981. 330.

lepett kommunista vezetővel a „lengyel taktikát”, utalva a nemzetközi helyzet bonyolultságára általában és a Churchill—Sztálin-egyezményre különösen is. „A Szovjetunió meg akarta nyerni a diplomáciai csatát Magyarország kérdésében, elérni Magyarország kérdésében döntő befolyást, meg kellett teremteni az előfeltételeket, amelyek nem lehettek csak katonaiak. Az utolsó Churchill—Sztálin-találkozón megegyezés történt Magyarországra vonatkozólag is . . .” — mondotta Gerő. Éppen ezért a magyar kommunistáknak egyelőre úgy kell politizálniuk, „ami az angol—amerikaiakat nem ijeszt meg”.<sup>11</sup> A párt-nak azzal kell számolnia, hogy csak tíz-tizenöt éves távlatban fog vezető szerephez jutni.<sup>12</sup>

## 2.

1944 októberében Anthony Eden külügyminiszter társaságában Moszkvába érkezett Churchill, hogy megvitassa Sztálinnal és Molotovval Kelet- és Közép-Kelet-Európa öt országának (Görögország, Bulgária, Románia, Jugoszlávia és Magyarország) háború utáni politikai orientációját. Churchill és Sztálin először október 9-én tárgyaltak, és az itt kötött hírhedt „százalékos egyezményt” először Churchill 1953-ban közzétett memoárja hozta nyilvánosságra.<sup>13</sup> Ezt a találkozót október 10-én és 11-én Eden és Molotov kétnapos alkudozása követte, amelyre viszont csak az 1970-es évek közepén derült fény.<sup>14</sup>

Churchill nem volt kedvező helyzetben, midőn nyugati befolyást fenntartani Közép- és Kelet-Európában. Az Egyesült Államok határozottan elutasította azt a javaslatát, hogy a területet részben angol—amerikai haderő szabadítsa fel. Ha Roosevelt elnök elfogadta volna ezt a javaslatot, akkor nem a Vörös Hadsereg ért volna elsőnek a Balkánra, Ausztriába és Magyarországnak legalábbis nyugati részére. Churchill aligha számolt azzal, hogy a tárgyalásztalnál megszerzi azt, amit a csataterén nem tudott elérni. Mi több, az Egyesült Államok és különösen Roosevelt sosem bátorította, hogy befolyási övezetekről tárgyaljon. Washington sokkal inkább érdekelték a szélesebb és fontosabbnak ítélt kérdések, mint pl. miként lehet a háborút minél hamarabb befejezni, miként alkalmazták az Atlanti Charta elveit? Ilyen körülmények között Churchillnek Moszkvában a következő alternatívával kellett szembenéznie: vajon a Szovjetunió teljesen saját érdekszférájának tekinti Kelet- és Közép-Kelet-Európát, vagy pedig Sztálin csak Kelet-Európában törekszik teljes ellenőrzésre és Közép-Kelet-Európában megelőzzik egy olyan rendezéssel, mely a Szovjetunióknak lényeges, de nem kizárólagos befolyást biztosít?

Bármennyire szkeptikus volt is Churchill a szovjet célkitűzéseket illetően, elhatározta, hogy próbára teszi Sztálin elképzeléseit. Talán maga sem látta — ahogyan Elisabeth Barker történetíró mondja —, „mennyire tehetetlenek voltak (ti. az angolok) a Vörös

<sup>11</sup> Korom i. m. 390—391.

<sup>12</sup> Hogy Magyarországon a kommunista hatalomátvételre „csak 10—15 éven belül” kerülhet sor, kulcsfontosságú volt a háború utáni évekre vonatkozó kommunista tervekben. Ez a kifejezés ismételten visszatért azokban az interjúkban, amelyeket magas beosztású kommunista tisztségviselőkkel, mint Vas Zoltán, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós és mások, készítettem. Rákosi egy 1945. májusi pártaktíva-ülésem szintén használta e kifejezést. (*Schöplín Gyula: A Magyar Kommunista Párt útja, 1945—1950. Látóhatár (München) Vol. VII. No. 4—5. 1955. július—október. 239.*) A Magyar Radikális Párt négy vezetőjével 1945. április 18-án folytatott beszélgetése során Rákosi a magyar burzsoázia összeomlását, de nem a kommunista hatalom konszolidálását, szintén „tíz éven belül” jósolta meg. (*Csécsy Imre: A Radikális Párt delegációja Rákosi Mátyásnál. História 1980/2. 24—25.*)

<sup>13</sup> *Winston S. Churchill: Triumph and Tragedy. Boston 1953. 227—229.* Az egyezmény másolata megtalálható Churchill iratai között a Public Records Office-ban Londonban (PREM 3/66/7, PRO). Kitérő összefoglalót és interpretációt ad *Vojtech Mastny: Russia's Road to the Cold War. New York 1979. 207—212.* Lásd még: *Albert Reiss: The Churchill—Stalin Percentages Agreement. In: The American Historical Review. Vol. 83. No. 2. 1978. április. 368—387. Robert Garson: Churchill's Spheres of Influence: Rumania and Bulgaria. In: Survey, Vol. 24. No. 3. 1979 nyári sz. 143—153. John Lukács: The Night Stalin and Churchill Divided Europe. In: The New York Times Magazine, 1969. okt. 5. 36—50.*

<sup>14</sup> Az angol jelentéseket e két ülésről lásd a Public Records Office-ban: Record of Meeting at the Kremlin, Moscow, on 10th October, 1944, at 7 p. m. (PREM 3/343/2) és Record of Meeting at the Kremlin, Moscow, on 11th October, 1944, at 3 p. m. (PREM 3/434/2). Röviden utal ezekre az ülésekre *Anthony Eden: The Reckoning. Boston 1965. 559—560.* Kitérő összefoglalót ad róluk *Mastny i. m. 208—212.*

*Álláspontok az 1944-es szovjet–brit tárgyalásokon*

	Churchill—Sztálin döntés (okt. 9.)	Molotov kezdetben javasolt módosítás (okt. 10.)	Molotov első „csomagterve”	Molotov második „csomagterve”	Molotov harmadik „csomagterve”	Eden egyetlen ellenjavaslat	Molotov elemajánlata	Molotov módosított elemajánlata	Molotov okt. 11-i végleges javaslata (alighanem elfogadva)
Szovjet befolyás Magyarországon	50%	75%	75%	50%	75%	75%	—	—	80%
Szovjet befolyás Jugoszláviában	50%	—	75%	50%	60%	50%	50%	60%	50%
Szovjet befolyás Bulgáriában	75%	90%	75%	90%	75%	80%	90%	75%	80%
Szovjet befolyás Romániában	90%	—	—	—	—	—	—	—	—
Szovjet befolyás Görögországban	10%	—	—	—	—	—	—	—	—

Hadsereg nyugati előrehaladásával szemben”. Churchill mégis abban bízott, hogy „valamiféle angol—szovjet érdekszféra-felosztásra kerülhet sor, amely az illető országok belpolitikájában a hatalom megosztásában realizálódna a liberálisok és a baloldal, azaz a parasztpártok, a szociáldemokraták és a kommunisták között”.<sup>15</sup> Miután Teheránban egy évvel korábban Lengyelországot már átengedte a Szovjetunióknak, most kész volt arra, hogy Romániát és Bulgáriát is átengedje azért, hogy cserébe biztosítsa a Görögország feletti angol ellenőrzést, feltételezve, hogy Jugoszláviában és Magyarországon s talán más közép-kelet-európai országban szintén valamiféle angol—szovjet érdekszféra-megosztásra kerülhet sor. Churchill a maga elképzeléseit egy kis darab papírra írva, százalékokban fejezte ki és nyújtotta át Sztálinnak, mint a háborút követő nagyhatalmi befolyás formuláját.

Molotovnak a következő megbeszéléseken szemmel láthatóan az volt a törekvése, hogy Magyarország esetében növelje a szovjet befolyást, miközben Eden — főleg a földközi-tengeri angol érdekektől vezetve — inkább Bulgária és általában a Balkán iránt mutatott érdeklődést. (Egyik oldalról sem vetették fel sem Görögország, sem Románia helyzetét.) Molotov mindenekelőtt arra a megállapodásra tért rá, melyet Sztálin és Churchill az előző napon kötöttek, s amely Magyarországon 50—50%-ban osztotta meg az érdekszférát. Érvelése a következőképpen hangzott: „Sztálin marsall úgy látja, figyelembe véve azokat a súlyos veszteségeket, melyeket a Vörös Hadsereg Magyarországon elszenvedett, hogy a hadsereg nehezen értene egyet egy 50—50%-os megoldással.” Mintha Sztálin az előző éjszakát a hadsereggel való konzultációval töltötte volna! A megbeszélésről készült angol feljegyzések szerint „Molotov urat felhatalmazta a marsall, hogy vessen fel ezt a kérdést, s adjon hangot álláspontjának”.

Hosszú, meglehetősen kicsinyes, összefüggéstelen alkudozás következett. Különösen Bulgáriával foglalkoztak sokat. Molotov itt arra utalt, hogy amennyiben ezen ország esetében az angolok elfogadnák a 90—10%-os megosztást a 75—25%-os helyett, „akkor könnyen meg tudnának egyezni minden más kérdésben”. Eden hajlandó volt elfogadni a szovjet javaslatot a háború időszakára, de úgy gondolta, hogy Németország kapitulációja után a Nyugat „megfigyelő státusát”, „aktív résztvevővé” kell átalakítani. Nem látván, hogyan lehet ezt az elképzelést százalékokban kifejezni, Eden nem tett konkrét javaslatot, csupán azt mondotta, „elsősorban nagyobb részesedést akar Bulgáriában, mint amit Romániában kaptunk . . . mert az szinte semmi”. Az ezt követően kialakult hosszadalmas egyezkedést a százalékokról a mellékelt táblázat foglalja össze.

Eden memoárjában visszaemlékezik, hogy míg Molotov „késznek mutatkozott a

<sup>15</sup> *Elisabeth Barker: British Policy in South-East in the Second World War. London 1976. 267—268.*

százalékok fölötti alkudozásra”, ő (Eden) nem mutatott érdeklődést a számok iránt. „Csupán arra törekedtem, hogy nagyobb szavunk legyen Bulgáriában és Magyarországon, mint amit elfogadtunk Romániában.” Eden úgy hitte, hogy „majdnem mindent elértünk, amit akartunk. Mondhatnám kilencven százalékban . . .”<sup>16</sup> Ha el is tekintünk a százalékok fölötti tárgyalás ironikus megítélésétől, bizton mondhatjuk, hogy Eden tévedett. A Churchill – Sztálin-megállapodáshoz mérten ő semmit sem ért el. Ha viszont Molotovnak az volt a fő célja, hogy megszerezze az angol hozzájárulást a Szovjetunió magyarországi vezető szerepéhez a világháború utáni időre, akkor kétségtelenül megvalósította célját. Vojtech Mastny helyesen fogalmaz: „Az angolok aligha gratulálhattak maguknak eredményeikért. Szót emeltek egy periférián fekvő ország érdekében (Bulgária), melyről Churchill többnyire csak megvetéssel szólt, s hagyták magukat a szemlélt szerepére korlátozni a talán leginkább angolbarát közép-kelet-európai ország, Magyarország esetében.”<sup>17</sup>

## 3.

Három év múlva, 1947. szeptember 21-én, megkezdődtek a Kominform alakuló ülésének tanácskozásai. A szovjet vezetők komor hangulatban voltak. Úgy tűnt, Sztálin differenciált elképzelése a háború utáni Európáról, a népfrontstratégia, mely a belpolitikában Nyugaton és Közép-Kelet-Európában koalíciós együttműködésre, nemzetközileg pedig a Nyugattal való együttműködésre irányult, nem hozott újabb eredményeket a Szovjetunió számára. Eltűnt az 1943-as vagy 1944-es év szelleme, amikor olyan befolyásos amerikai magazin, mint a *Life*, komolyan állíthatta, hogy az oroszok „úgy néznek ki, mint az amerikaiak, úgy öltöznek, mint az amerikaiak és úgy gondolkoznak, mint az amerikaiak”. Elmúltak azok az idők, amikor a legnagyobb példányszámú magazin, a *Reader's Digest* közzétette Joseph Davies volt amerikai nagykövet (rendkívül naív) szovjetbarát memórájának rövidített változatát. Már az emléke is eltűnt annak az időnek, amikor három évvel korábban tekintélyes nyugati személyiségek azzal magyarázták Sztálin „makacsságát”, hogy ez a Politburo szürke bürokratáinak köszönhető. Ellenkezőleg, a jóindulatú és megbízható „Jóska bácsi” amerikai elképzelését felváltotta a mind szélesebb körben elfogadott nézet a szovjet totalitarizmus veszélyéről.

A nagy szövetség tehát megrendült, s figyelembe véve, hogy a kommunistákat eltávolították a nyugat-európai kormányokból, Közép-Kelet-Európában pedig holtpontra jutott a helyzet, Sztálin elérkezettnek látta az időt, hogy gyökeresen megváltoztassa politikáját. Nyugattal való kapcsolataiban s a nemzetközi kommunista mozgalom működésében egyaránt a Kominform alakuló ülését tekintette fordulópontnak, és gyakorlatilag itt indította el a Jugoszlávia elleni támadás előkészítését is.

Mi vezette Sztálint, hogy felváltja a népfrontstratégiát, azaz egy „jobboldali” stratégiát egy sokkal keményebb baloldallal cseréljen fel? Feltehetően a „csirázó különbözőségek” a nemzetközi kommunista mozgalomban és az egyes kommunista pártok erősödő autonómiájától való félelme.<sup>18</sup> A változás nem egyik napról a másikra következett be. Sztálin már régóta aggódott amiatt, hogy a nemzetközi forradalmi kommunista elitben az erózió jelei mutatkoznak. Talán Jacques Duclos 1945. áprilisi híres, Moszkva által inspirált cikke mutatta az első jelét annak, hogy Sztálinnak kételyei vannak a népfronttaktikát illetően. Duclos ebben a cikkében az amerikai kommunista pártot revizionizmussal, vezetőjét, Earl Browdert pedig pártellenes magatartással vádolta.<sup>19</sup> Lehet azonban, hogy Sztálin ekkor még csupán azoknak kívánta jelezni fenntartásait, akik túlságosan nagy kedvvel hajtották végre az ebben az időben érvényes „koalíciós” kommunista politikát. Megítélésem szerint azonban a jobbról balra tartó drámai fordulatot, a fokozatosság elvéről a felkelés taktikájára való áttérést Sztálin csak 1947 őszétől jelezte a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Erre az időre ui. korábbi kételyei megerősödtek. Nyugat-Európában a kommunista pártok komoly ellenállás nélkül engedték magukat kitenni országaik kormányaiból; Közép-Kelet-Európában a jugoszlávok a fokozatosságról vallott nézetek ellenére túlságosan gyorsan ragadták meg a hatalmat; nem haladt megfelelően a terv Finnországban és Ausztriában sem, ahol a kommunisták sikertelenek voltak a hatalomért

<sup>16</sup> *Eden* i. m. 560.

<sup>17</sup> *Mastny* i. m. 210–211.

<sup>18</sup> A kifejezést *Joseph R. Starobin* munkájából kölcsönöztem: *Origins of the Cold War*. In: *Foreign Affairs* Vol. XLVII. No. 4. 1969. július. 681–696.

<sup>19</sup> Duclos cikke eredetileg a *Cahiers du communisme* 1945. 6. számában (21–38. o.) jelent meg. Az angol fordítást a *New York-i Daily Worker* 1945. május 24-én közölte ezzel a címmel: „On the Dissolution of the Communist Party of the United States.”

folytatott küzdelemben; nem haladt előre kellően a terv Magyarországon és Csehszlovákiában sem, ahol a kommunisták nem konszolidálták hatalmukat elég határozottan. S bár Sztálin meg lehetett elégedve azzal, ami Kelet-Európában történt, a Gomulka vezette szárnyat Lengyelországban szintén túlságosan makacsnak, merevnek, bizonyos fokig függetlennek látta.

Sztálinnak szüksége volt a jugoszláv kommunisták segítségére, hogy keresztülvihesse a politika radikális megváltoztatását anélkül, hogy olyan lázteret keltsen, mintha korábban tévedett volna, vagy hogy politikája következetlen lenne. Hiszen Sztálin mindig arra hivatkozott, hogy ő csalhatatlan. Ilyen körülmények között a két szovjet megbízott, Andrej Zsdanov és Georgij Malenkov nehéz feladata az lett, hogy a Kominform-találkózón úgy terjessék elő Sztálin harcoss irányvonalát, hogy egyidejűleg ne kelljen kritizálni a korábbi fokozatos irányvonalat. Hogyan akadályozhatnák meg, hogy a jugoszlávok, akik kezdetűl a harcoss irányvonal hívei voltak, ne tegyenek fel nehéz kérdéseket arra nézve, miért várt Sztálin olyan sokáig, s miért ragaszkodott a „kapituláns” népfrontos eszméhez? Vajon nem Tito képviselői, Edvard Kardelj és Milovan Gyilas fogják azt állítani, hogy nekik volt mindig igazuk?

Sztálin tekintélyének védelmében Zsdanov a fokozatosság bűnét más pártokra kívánta hárítani, hangsúlyozva, hogy a nyugat-európai és a közép-kelet-európai pártok tévesen alkalmazták Sztálin politikáját, a hiba bennük és nem Sztálinban volt.

Hogy az egész ügy teljesebb legyen, Zsdanov a jugoszláv kommunistákat igyekezett felhasználni. A két jugoszláv delegátust arra kérték, korábban érkezzenek, hogy tárgyalásokat folytathassanak a szovjet küldöttekkel. Abban a reményben, hogy ezáltal alkalom nyílik a két párt között mutatkozó félreértések tisztázására, Kardelj és Gyilas örömmel tett eleget a kérésnek. Amit megtudtak, s amire kérték őket, részben meglepetés volt, részben megelégedéssel töltötte el őket. Végűl is úgy tűnt, Sztálin kész a nemzetközi kommunista mozgalomban a „jobboldali” fokozatosság ellen fordulni, és ehhez kért segítséget a jugoszlávoktól. Hajlandók-e a jugoszláv elvtársak bírálni a nyugat- és közép-kelet-európai kommunista pártok „nem kielégítő harcosságát”, azt, hogy a parlamentarizmus hibájába estek, hogy túlságosan bíznak a szociáldemokratákban, és nem látnak át az imperializmus mesterkedésein? — hangzott a kérdés.

Kardelj és Gyilas nem ismerték fel, hogy Sztálin szívéllyessége a jugoszláv párt iránt csak átmeneti, s nagy árat kell majd fizetniük azokért a kemény támadásokért, amelyek megfogalmazására felkérték őket. A korábban is alkalmazott politikai sémának megfelelően, mely már az 1920-as évek frakciós harcai során<sup>20</sup> is sikeresnek bizonyult, 1947 szeptemberében Sztálin a jugoszláv baloldalt uszította a kommunista mozgalom „jobboldali” szárnya ellen, előre látva a következő fordulót, amikor a levert és megalázott „jobboldalt” fogja felhasználni arra, hogy az öntudatos és makacs jugoszlávokat megrendszabályozza.<sup>21</sup> Kardelj és Gyilas csak később, az 1948-as összejáapás előkészítése idején ismerték fel, Sztálin azért uszította őket a többi párt ellen, hogy szakadékokat teremtsen a jugoszláv és a többi párt között, és ellenséges érzelmeket keltsen a jugoszláv párt ellen.<sup>22</sup> Ekkor azonban már késő volt. A Kominform alakuló ülésének legtöbb résztvevője nem tudta megbocsátani azt a megaláztatást, amit Kardelj és Gyilas fellépése következtében kellett elszenvedniük, s amikor elérkezett az idő, hogy visszafizessenek ezért — 1948-ban —, épp olyan harcossan és buzgón fordultak a jugoszlávok ellen, mint Kardelj és Gyilas korábban ellenük.

<sup>20</sup> Ez időben Sztálin először Bucharinnal és másokkal szövetkezett a jobboldalon hogy kiszorítsa a baloldalhoz tartozó Trackijt, Zinovjevet és másokat, de nem sokkal ez után a baloldal maradéka segítette őt abban, hogy Bucharint kiszorítsa.

<sup>21</sup> Hálás vagyok Robert C. Tuckernek, aki erre Sztálin motívumainak lehetséges magyarázataként felhívta a figyelmemet. Később, egy 1980 nyarán Belgrádban készített interjú során megkérdeztem Milovan Gyilaszt, vajon visszatekintve nem gondolja-e, hogy Sztálin őt és Kardeljt csapdába csalta? Gyilas elmondta, hogy 1948-ban a Politburo számoss ülésén vitatták meg ennek lehetőségét. Határozott, egyértelmű bizonyítékok hiányában azonban csak feltételezéseik voltak. Valamennyi jugoszláv vezető közül azonban elsősorban Tito volt az, aki úgy vélte, Sztálin eléggé fondorlatos volt ahhoz, hogy csapdát állítson, és így izolálja a jugoszlávokat a nemzetközi mozgalomban. „És Tito nagyon jól ismerte Sztálint” — tette hozzá Gyilas.

<sup>22</sup> *Vladimir Dedijer*: Tito. New York 1953. 295. Itt Dedijer megállapítja: „Nem volt véletlen, hogy Jugoszlávia kapta a főszerepet (a Kominform) első ülésén. A óél az volt, hogy olyan szorosan kössék hozzá ehhez a szervezethez, amennyire csak lehetséges, és ezáltal előkészítsék a jövőndő csapást.”

## 4.

A hivatalos beszámolókból, amelyek később megjelentek, a világ viszonylag keveset tudhatott meg arról, mi is történt a Kominform alakuló ülésén Szklarska Porebában.

A figyelem elsősorban Zsdanov két táborot meghirdető beszédére összpontosult, s ez az üzenet egyértelmű volt: a Szovjetunió és a Nyugat közötti együttműködés véget ért. „Minél inkább elhomályosul a háború eseménye — mondotta —, annál világosabbá válik, hogy a nemzetközi erők két táborra oszlanak, az imperialista és antidemokratikus tábor az egyik oldalon, az antiimperialista, demokratikus tábor a másik oldalon.” Bár a szovjet külpolitika továbbra is a szocializmus és a kapitalizmus hosszú távú együttélésére épül, Zsdanov úgy látta, a Nyugat nem hajlandó viszonzni ezt a gesztust. A Truman-elvet és a Marshall-tervet az amerikai imperializmus legszélsőségesebb korai megnyilvánulásaiaként interpretálta, melyek agresszív katonai és stratégiai szándékokat foglalnak magukban, s egyidejűleg a gazdasági expanzió és az ideológiai harc fegyverét alkalmazzák. Az amerikai imperializmus élvezve Nagy-Britannia és Franciaország támogatását, Európa leigázására, „49-dik állammá” változtatására törekszik, s egyidejűleg új háborút készít elő a Szovjetunió ellen. Zsdanov szótart a jobboldali szociáldemokraták is az Egyesült Államokat támogatják, így Attlee angol miniszterelnök és Bevin Külügyminiszter, Ramadier francia miniszterelnök, Schunacher, a német ellenzék vezető, Renner, az osztrák államelnök és Schaerf alelnök, Saragat, az olasz szocialista vezető stb. Valamennyiüket köpönyegforgatóknak és árulóknak bélyegezte, olyanoknak, akik „országait az amerikaiaktól való vazallus függőség útjára vezetik”. Ennek ellenére, foglalta össze Zsdanov, a Szovjetunió vezette haladó erők győzedelmeskedni fognak, mivel egységesen lépnek fel az imperialista terjeszkedés ellen és mivel tisztában vannak azzal, hogy minden koncesszió, hasonlóan a Hitlernek Münchenben tett nyugati megbékítési engedményhez, csak arra vezet, hogy az imperialisták „még szégyentelenebb és agresszívabb akciókba kezdjenek”.<sup>23</sup>

Nyugaton nem volt nehéz megfejteni Szklarska Poreba hidegháborús üzenetét. Annál is kevésbé, mivel a konferencia harcos hangvételét szerte Nyugat-Európában hamarosan széles körű tüntetések és sztrájkok támasztották alá. Október végén az olaszországi sztrájkok 22 ember életébe kerültek, 154 megsebesült és 118 kommunistaellenes klubot részben vagy teljesen szétromboltak. Franciaországban a második világháborút követő első nagyobb, kommunisták által szervezett sztrájkhullám novemberben bontakozott ki. Duclos kijelentette, hogy Franciaország mindinkább az angolszászok csatlósává válik, és új offenzívát hirdetett az amerikai terjeszkedés ellen.<sup>24</sup> Ezek a militáns akciók és a még harcosabb kijelentések — figyelembe véve azt, amit a konferenciáról Nyugaton tudtak — megerősítették a kezdeti nyugati benyomást a Szovjetunió növekvő ellenségeskedéséről a Nyugat és különösen az Egyesült Államok ellen. Arra is számítottak, hogy mivel a szovjet a világot két ellenséges táborként fogja fel, s mivel a szovjet politikának Európa a centruma, Moszkva politikai, sőt esetleg katonai offenzívája Európában fog kibontakozni.

A konferencia hivatalos jegyzőkönyve legalább annyit eltitkolt, mint amennyit kimondott. Ahogyan a nem hivatalos beszámolókból később mind világosabban kiderült, a delegátusok a nemzetközi kommunista mozgalom egyébként sem izgalommentes történetének egyik legviharosabb ülésén vettek részt. Különösen a franciákat és az olaszokat támadták hevesen, míg a csehszlovák és a magyar kommunista párt, valamint a lengyelek Gomulka vezette szárnya elleni kritika sokkal visszafogottabb és áttételesebb volt. A felszólalók közbekiáltásokkal való megzavarása hozzátartozott a tanácskozás menetéhez.

<sup>23</sup> A Kominform-ülésről kiadott hivatalos jelentés: Informacionnoje szovescsanyije predstavityeivi nyekotorich v Polse v konce szentyábrja 1947 goda. Moszkva, október 1948. Zsdanov beszédét a 13–48. o. közli. A legteljesebb nem hivatalos beszámólót az egyik olasz küldött, *Eugenio Reale* adta, aki 1956 után lépett ki az Olasz Kommunista Pártból: Avec Jacques Duclos au banc des accusés. Paris 1958. Lásd még: *Lilly Marcou*: Le Kominform. Paris 1977. *Adam B. Ulam*: Titoism and the Cominform. Cambridge, 1952. *William O. McCagg, Jr.*: Domestic Politics and Soviet Foreign Policy at the Cominform Conference in 1947. In: *Slavic and Soviet Series* (Tel-Aviv), Vol. 2. No. 1. 1977 tavasz. 1–30. *Reale* utóbb kiegészítette eredeti beszámolóját: The Founding of the Cominform. In: *The Comintern: Historical Highlights*. Ed. Milorad M. Drachkovitch and Branko Lazitch. New York 1966. 253–268. — Milovan Gyilas volt szíves rendelkezésemre bocsátani az 1947-es ülésre vonatkozó visszaemlékezését. Az írás kelte 1973. október 1.

<sup>24</sup> Idézi: *World Communist Movement: Selective Chronology 1918–1957*. (GPO: Washington, DC.) 1963. 309.

A jugoszlávok, az oroszok és a románok gyakran és durván félbeszakították Duclost. Ana Pauker őt és az olasz Longót parlamenti kretenizmussal vádolta. Zsdanov így fordult Ducloshoz: „Nem gondolja Duclos elvtárs, hogy a nép jobban megértette volna a helyzetet, ha ön világosan megmondta volna, hogy a kommunista párt ellenzéki párt? Ez a kifejezés azonban május óta nem található sem az ön, sem Thorez beszédeiben. Ha a kommunista párt felismeri, hogy rossz úton jár, akkor nyilvánosan be kell vallania hibáit; ez azonban nem történt meg.” Malenkov csatlakozott a kórushoz: „Szeretnénk, ha Duclos világosan megmondaná, milyen következtetésre jutott az elkövetett hibák tekintetében a Francia Kommunista Párt vezetése.”<sup>25</sup> Gyilasz „a politikai és ideológiai liberalizmus” vádjával denúciálta a nyugat-európai kommunista pártokat. Hozzátette, hogy a francia kommunisták lebecsülték a gaullizmus veszélyét, holott De Gaulle, mint ismeretes, Churchill ügynöke.<sup>26</sup> Zsdanov Luigi Longót szakította félbe: „Önök, olasz elvtársak nagyobb parlamentaristák, mint maga De Gasperi: önök a legnagyobb politikai párt, a kormányból mégis ki lehetett dobni önöket.”<sup>27</sup>

A megszegényített és dühös Duclos egyszer ott is hagyta az ülést, kiment a parkba, leült egy padra, és senkivel sem volt hajlandó szóba állni. Amikor visszatért a konferenciaterembe, remegő hangon vallotta be és ismerte el a francia párt opportunizmusát és kért bocsánatot. Ugyanígy tett Longo is az olasz párt nevében. Sőt, ő tovább is ment. Arra kérte Kardeljót és Gyilaszt, a legerősebb kritikusokat, hogy egyénileg és részletesen is magyarázzák el neki álláspontjukat. Miután ez megtörtént, Kardeljó kifejtette azt a jugoszláv véleményt is, hogy a kommunista mozgalmat megfertőzte a koalíciós politika. Longo biztosította a jugoszlávokat, hogy az Olasz Kommunista Párttól távol áll a reformizmus, a szociáldemokrácia vagy a liberalizmus szelleme, és nem vesztette el forradalmi jellegét. Egyébként is, tette hozzá Longo, az Olasz Kommunista Párt csak Moszkva útmutatásait követte. A kötelező és felettébb szégyenteljes önkritika után Duclos és Longo hazatértek, hogy megvalósítsák az új pártvonalat. Értetlenül, zavarodottan és feltehetően mérgesen csodálkoztak, miért kaptak szemrehányást olyan politikáért, amelyet Sztálin kezdeményezett, ő hagyott jóvá és ő támogatott.

## 5.

Ámbár a Szklarska Poreba-i találkozó két fő eseménye a francia és olasz kommunista párt elleni szovjet és jugoszláv támadás, valamint Zsdanovnak a két táborra vonatkozó beszéde volt, az egyéb események sem bizonyultak érdekteleneknek. Három másik párt, a lengyel, a csehszlovák és a magyar, nem minden nehézség nélkül kellett hogy magyarázza, miért folytatta oly hosszú ideig a szocializmusra való békés átmenet politikáját, miért tűrte meg más politikai pártok létezését, s miért nem tűzte napirendre egy szovjet jellegű gazdasági program megvalósítását.

A lengyel párt nevében felszólaló Gomulka, jóllehet csak a párt egyik szárnyát képviselte, volt az egyedüli küldött a konferencián, aki fenntartásainak adott hangot a javasolt harcos taktikával szemben, a Kominform megalakulását, valamint egy valamennyi kommunista pártra kötelező közös stratégiát illetően. Mi több, egy nyílt ülésen makacsul ismételte, hogy véleménye szerint a lengyelországi körülmények sokkal inkább a lengyel szocialista balszárnyval való együttműködés, semmint annak a kommunista pártba való beolvasztása mellett szólnak. Sem a hivatalos kiadványból, sem a nem hivatalos beszélőkből nem derül ki, hogy a többi küldött miként válaszolt ezekre a hirtelen elavulttá vált nézetekre. Az azonban bizonyos, hogy Gomulka a nemzetközi kommunizmus új vonalával szembeni növekvő szkepticizmussal hagyta el a konferenciát. Varsóban változatlanul amellett érvelt, hogy „helytelen lenne, ha a Lengyel Kommunista Párt a kollektívizálás mellett döntene”. Midőn a politikai bizottság többi tagja nem volt hajlandó támogatni véleményét, Gomulka megkísérelte, hogy szembeszálljon velük, hangoztatva, „a politikai bizottság ilyen ügyekben meg kell hogy hallgassa a párt központi bizottságát is”.<sup>28</sup> Mint a szocializmushoz vezető „lengyel út” feltételen híve, Gomulka csatát veszített, hamarosan leváltották a párt főtitkári tiszttségéről és háziőrizetbe helyezték.

<sup>25</sup> Mindkét idézet helye: *Reale*: The Founding of the Cominform, 266.

<sup>26</sup> Uo.

<sup>27</sup> *Dedijer*: i. m. 296.

<sup>28</sup> *Nowe Drogi*, 1948. szeptember—október. 40. s. köv. Gomulka egész karrierjét összefoglalja: *Nicholas Bethell*: Gomulka: His Poland, His Communism. New York 1969.

A megosztott lengyel párttal ellentétben a Csehszlovák Kommunista Párt egysége-sorakozott fel a Kominform határozata mögött. Igaz, a párt korábbi fokozatos politikájára miatt számos vezető most védekezésre kényszerült. A párt elnöke, Klement Gottwald, különösen aggódott, hogy korábbi azonosulása a koalíciós, parlamentáris politikával most esetleg csökkentheti politikai tekintélyét. Attól vezetettve, hogy minél hamarabb véget vessenek „a parlamentáris balettozásnak”, valamint „a forradalom sorsa miatti aggodalmukban”<sup>29</sup> Gottwald és támogatói hajlandóak lettek volna a jugoszláv politikai rendszer azonnali bevezetésére is. Mivel Moszkva még nem mondotta meg világosan, mi a teendő, s mivel Szklarska Porebában erős szovjet–jugoszláv együttműködés volt tapasztalható, arra gondoltak, hogy a jugoszláv rendszert fogják lemásolni. Ebben az időben Tito presztízse még érintetlen volt, s Sztálin még nem lépett fel a jugoszlávok ellen. Egy amerikai kém jelentése szerint a csehszlovák biztonsági szervek és a katonai kémelhárítás először 1947 szeptemberében, azaz a Kominform találkozó időpontjában értesültek arról, hogy „hatalomátvétel várható, valószínűleg a kora tavasszal”.<sup>30</sup>

Az új pártvonal sok bizonytalanságot okozott a csehszlovák pártban.<sup>31</sup> Közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy néhány vezető, mint Julius Duris, Antonin Zapotocky, a biztonsági szolgálat kommunista emberei, sőt esetleg Slansky főtitkár is elégtellel fogadták a harcosabb pártvonalat, melyet korábban is támogattak volna.<sup>32</sup> Akár igaz ez, akár nem, Gottwald mindenképpen védekező helyzetbe került, s úgy érezte, hogy kompenzálnia kell a korábbi pártvonalért, ismét bizonyítania kell Sztálin iránti lojalitását. Ezért próbálta utánozni a jugoszláv rendszert azt gondolván, hogy Sztálin ezt várja el tőle. Később azonban, Sztálin és Tito szakítása után, Gottwald újabb fordulatot tett, hogy a „legutolsó” szovjet pártvonalat kövesse. Egyes adatok arra mutatnak, Gottwald má. 1948-ban<sup>33</sup> előkészületeket tett, hogy nagy tisztogatást rendezzen a pártban, melynek első számú áldozata a „titóista” Slansky lenne. Ezzel a manőverezéssel és olyan módszert alkalmazva, mely megfelelt Sztálin gyakorlatának, Gottwaldnak sikerült a militáns vonal élére kerülnie, s így a párt vitathatatlan vezetője maradhatott az elkövetkező legsötétebb sztálinista időszakban is.

A Magyar Kommunista Párt állapota Szklarska Poreba után jórészt a csehszlovák kommunistákéhoz volt hasonló. Delegátusaik hirtelen utaztak el Budapestről, s nem voltak tisztában azzal, mit várhatnak a konferenciától. Minden okuk megvolt annak feltételezésére, hogy az elmúlt három évben elért eredményeik elismerést váltanak majd ki külföldi elvtársaikból. Hiszen a magyar párt különösen ügyesen alkalmazta a népfrontpolitikát egy olyan meglehetősen ellenséges szovjet- és kommunistaellenes környezetben működve, melyhez esetleg csak Románia és Lengyelország volt hasonlítható. A magyar kommunistáknak az 1945-ös választásokon sikerült megszerezniük a szavazatok 17%-át. A nem kommunista pártokkal való tárgyalások során a magyar kommunista vezetők — különösen Rákosi és Révai — rendkívül nagy érzéket mutattak az iránt, mikor kell engedni és mikor kell szilárdnak lenni, mikor alkalmazzák a parlamentáris eszközöket, mikor nyúljanak a megfélemlítés eszközeihez, mikor tegyenek engedményeket, és mikor támadjanak azzal, hogy makacs ellenfeleik múltjára vonatkozó kompromittáló tényeket hoznak nyilvánosságra.

Miután a háború utolsó szakaszában Moszkvából hazaérkezett vezetőknek sikerült meggyőzniük a hazai kommunistákat, hogy egyelőre félre kell tenni a harcos pártvonalat — ez lényegében 1945 tavaszán megtörtént —, a hazai kommunista párt vezetésében nem volt lényeges taktikai vagy stratégiai nézetkülönbség. Igaz, voltak olyan jelek, hogy a hazai kommunisták vezetője, Rajk László, határozottabban szeretete volna folytatni a hatalomért való küzdelmet, hogy a veterán filozófus és irodalomkritikus Lukács György jobban szeretett volna egy Magyarország európai tradíciójához közelebb álló kultúrpolitikát folytatni. Ennek ellenére, legalábbis 1947 teléig, tehát a demokratikus átmenet időszakában, a vezetés egységes és fegyelmezett maradt, egyértelműen annak a népfrontpolitikának volt elkötelezve, mely a hatalom átvételét egy távolabbi időpontban vette számításba.

<sup>29</sup> Karel Kaplant idézi *Tigris* i. m. 408.

<sup>30</sup> *Claire Sterling: The Masaryk Case: The Murder of Democracy in Czechoslovakia.* Boston 1982. 162.

<sup>31</sup> *Tigris* i. m. 408.

<sup>32</sup> Az 1948. februári események előestéjét és a CSKP tevékenységét egy kiadatlan, sokszorosított, 1979 márciusában kelt tanulmány foglalja össze: *Karel Kaplan: The Rise of a Monopoly of Power in the Hands of the Communist Party of Czechoslovakia, 1948–1949.* Kaplan 1968 tavaszán szabadon kutatható a CSKP archívumában.

<sup>33</sup> *Sterling* i. m. 219.

A helyzet annyira ellentmondásos, a taktika, melyet végre kellett hajtani oly nehéz, a feladat, hogy támogassanak egy politikai rendszert és egyidejűleg aláássák azt, annyira komplex volt, hogy egyes időszakokban a kommunisták nem tehettek mást, mint hogy utánozzák koalíciós partnereiket, vagyis ellenfeleiket — és húzzák az időt. Ahogyan Vas Zoltán még közzé nem tett memoárjában megállapítja, benne és elvtársaiban nagyfokú bizonytalanság élt még 1946 folyamán is: „vajon Sztálin nem fogja-e átengedni Magyarországot egy nyugati politikai befolyásnak — lengyelországi és németországi engedmények fejében?”<sup>34</sup>

A kommunisták persze még a Kominform alakuló ülése előtt is alkalmaztak időnként kemény módszereket. Hadd utaljak itt pl. Kovács Bélának, a kisgazdapárt népszerű főtitkárának esetére, akit demokráciellenes összeesküvéssel vádoltak, majd ezt követően Nagy Ferenc kisgazdapárt vezető kormányának a megbuktatására. A Kominform-ülés előestéjén, 1947. szeptember 16-án, a politikai bizottság már irányelveket dolgozott ki a kommunista és a szocializmus párt egyesítésére.<sup>35</sup> Mégis, ami Szklarska Porebában elhangzott, mélyen meglepte a magyar pártot. Révai a konferencián tartott első felszólalásában még azt hangoztatta, hogy a magyar politikai rendszer „a népi demokrácia és a polgári demokrácia sajátos keveréke” és még nem világos, hogy a két elem közül melyik kerül uralomra.<sup>36</sup> Két évvel később, egy visszatekintő tanulmányában Révai a következőképpen jellemezte a magyar párt helyzetét az átmeneti szakaszban: „Fel kell vetni a kérdést, vajon harc közben, menet közben is már tisztán láttuk-e a fejlődésnek a lényegét, felismertük-e népi demokráciánk perspektíváját, államunk jellegét? Nem, elvtársak, nem láttuk tisztán. Legfeljebb helyes irányban tapogatóztunk. A pártunk nem volt egységes, tisztázott, kidolgozott álláspontja a népi demokrácia jellegét, fejlődési perspektíváját illetően. Ezt önkritikusan meg kell állapítani. És azt is meg kell állapítani, hogy a döntő ösztönzést és segítséget fejlődési perspektívánk tisztázására a SZUK (b) Pártjától, Sztálin elvtárs tanításától kaptuk. A Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának két ülése — az első 1947 őszén, a másik 1948 nyarán — alapvető segítséget jelentett számunkra: az első arra a felismerésre nézve, hogy a népi demokráciának nem szabad megállnia a kapitalista elemek kiszorításának valamiféle közbeeső lépcsőfokán, a második arra nézve, hogy a szocialista átalakulás nem korlátozódhatik a városra, hanem ki kell terjednie a falura, továbbá arra nézve, hogy a szocializmusba való átmenet alapkérdés; erre nézve a minta a Szovjetunió, és hogy a népi demokratizmus csak bizonyos formákban különbözik a Szovjetunió útjától, de nem lényegében.”<sup>37</sup>

Valóban csak az után, hogy Szklarska Porebában Zdanov Magyarországot a népi demokráciák közé sorolta, értették meg a magyar küldöttek, hogy az új harcos pártvonal és a népfrontkorszak vége alapvető változást követel a párt hazai politikájában. Ekkor Révai, immár második felszólalásában a Kominform ülésén, azt állította, hogy a magyar kommunisták mindent ellenőrzésük alatt tartanak. Nem szólt arról, hogy a nemrégén megtartott augusztusi választásokon a szavazók 78%-a nem a kommunista pártra adta a szavazatát. Ehelyett azzal dicsekedett, mily mélyen behatoltak az egyébként kicsi és jelentéktelen Nemzeti Parasztpártba, amely 1945-ben a szavatok 7, 1947-ben 8%-át szerezte meg. Ez a párt „a mi vezetésiünk alatt tevékenykedik — hangoztatta Révai —, főtitkára kommunista, a két miniszter közül, akik a parasztpártot a kormányban képviselik, az egyik kommunista. A párt 32 parlamenti képviselőjéből 15 kommunista és 8 szimpatizáns.”<sup>38</sup> Pfeiffer Zoltán nyíltan antikommunista Magyar Függetlenségi Pártjára vonatkozóan, mely szintén részt vehetett a választásokon, Révai azonban csak jövőbeni akciókat helyezett kilátásba. „A Pfeifer-párt megsemmisítése elkerülhetetlen — mondotta a konferencián — és a rendőrség segítségével ezt végre is hajtjuk.”<sup>39</sup>

Budapestre visszatérve Révai a politikai bizottsághoz intézett memorandumában leszögezte, hogy a Kominform ülése „komoly változásokat dolgozott ki a Komintern VII.

<sup>34</sup> Vas Zoltán igen előzékenyen lehetővé tette, hogy memoárjának eredeti, teljes kéziratváltozatát használhassam.

<sup>35</sup> Strassenreiter Erzsébet: Adalékok a magyarországi munkásegység történetéhez és az egységes munkáspárt létrejöttéhez. In: A munkásegység fejlődése Somogy megyében 1944–1948. Szerk. Sári Károly. Kaposvár 1979. 61.

<sup>36</sup> J. Révai: O gyejatyelnostyi TsK Vengerskoj Kommunisticeszkoj Partyii. In: Informacionnoje sovescsanyije, 256–279.

<sup>37</sup> Révai József: Társadalmi Szemle 1949/3–4. 163–164.

<sup>38</sup> Reals: The Founding of the Cominform, 255.

<sup>39</sup> Uo.

kongresszusa által lefektetett politikai és taktikai vonalon”.<sup>40</sup> Jóllehet igyekezett csökkenteni e lényeges változás jelentőségét a magyar párt szempontjából, hogy így igazolhassa a közelmúlt „fokozatossági bűneit”, mégis, feljegyzése tele van önkritikus megjegyzésekkel. A párt programjának nem volt elég szilárd elvi bázisa, fejtette ki, túlbecsülte a parlamentáris kombinációk jelentőségét, és túlságosan prakticista vonalat vitt. Hogy a párt új feladatának megfelelően, Révai hat lényeges változás elfogadását javasolta: felül kell vizsgálni a párt koalíciós stratégiáját; módosítani kell a gazdaságpolitikát, hogy felszámolják a burzsoázia szerepét; meg kell változtatni az államapparátus és a hadsereg szervezeti struktúráját; intézkedéseket kell tenni a párt harci szellemének fokozására; meg kell javítani a szakszervezeti munkát, hogy megszüntessék a bürokratikus elfajulásokat; át kell állítani az ideológiai munkát, hogy az teoretikus bázisul szolgáljon mindezen feladatok megoldásához, és új megvilágításban magyarázza az ország 1944 óta megtett politikai fejlődését.<sup>41</sup>

A számos vita egyikén, a politikai bizottság 1947. december 10-i ülésén, Nagy Imre — úgy tűnik, egyedül — lépett fel az új, harcos vonal ellen. Mondanivalójának lényege az volt, hogy a nemzetközi körülmények megváltozása nem alkalmas ilyen határozott és radikális intézkedések keresztülvételére, hogy az államosítások kiterjesztése nem felel meg az uralkodó gazdasági viszonyoknak. Véleménye szerint, bár a kommunista párt vezető szerephez jutott az ország életében, a gazdaság még túlnyomóan kapitalista jellegű, és ez sokkal inkább meghatározza a magyar gazdasági és politikai rendszert, mint a nemzetközi körülmények. Röviden: Nagy változatlanul kitartott a Kominform-ülés előtt uralkodó nézet mellett, mely szerint Magyarországon átmeneti rendszer van, az új és a régi sajátos keveréke. Nagy tehát azt a nézetet vallotta, ami a kommunista párt hivatalos vonala volt, s amit Révai is képviselt a Szklarska Poreba-i találkozóján. Ez a nézet azonban már időszzerűtlennek számítottott.

A Kominform-ülés utáni többségi véleményt Gerő foglalta össze, aki egyike volt azon két bizottság elnökének, amelyeket a politikai bizottság a Kominform-ülés tanulságainak tanulmányozására küldött ki: „A belpolitikai és nemzetközi helyzet lehetővé teszi, hogy az államosítás terén az iparban és részben a kereskedelemben eredeti elgondolásainktól eltérően, újabb komoly lépést tegyünk előre. Mint ismeretes, az eredeti elgondolás az volt, hogy az államosításokat általában a „száraz” úton fogjuk végrehajtani... Szerintem hiba lenne ragaszkodni az eredeti elgondoláshoz és nem kihasználni a kínálkozó kedvező helyzetet.”<sup>42</sup> Gerő egy másik beszédében azt hangoztatta, hogy Magyarország „átlépte a Rubikont a polgári és a népi demokrácia között”. Kádár János, a KV akkori egyik titkára ezt a véleményt erősítette meg, amikor kijelentette, hogy Magyarország utolérte kelet-európai szomszédait. Rákosi, éles ellentétben azzal a korábbi nézettel, miszerint a népi demokrácia nem jelenti a szocializmus építését, most újrafogalmazta a meghatározást, hangsúlyozva, hogy a népi demokrácia építése végül is azonos a szocializmus építésével.

Ezek a megállapítások és ideológiai fordulatok a politika terén kemény intézkedésekkel párosultak. Először is a párt az 1947. augusztusi választások eredményét ténylegesen megsemmisítette azzal, hogy a nem kommunista politikusoknak azt a lehetőséget kínálta, vagy elhagyják az országot, vagy kooperálnak a létrejött új koalícióval. Az év októberében és novemberében tízesével, talán százasaival hagyták el az országot vezető politikusok, vagy vállalták, hogy támogatják a kommunista rendszert. Másodszor, miután a szociáldemokrata párt centrista vezetői is távoztak, a kommunista párt meghirdette a két munkáspárt egyesítését. (Ez 1948-ban meg is történt.)

A Kominform alakuló ülése utáni politikai fejlődés további jellemzője a kommunista párt vezetésén belüli küzdelem felerősödése lett. Úgy tűnik, Rákosi nem annyira a fokozatosságot követelő Nagy Imrétől féltette vezető szerepét, aki egyébként sem volt hatással az ilyen politikai küzdelmekben és állítólag Malenkov támogatását is élvezte, hanem inkább Rajk Lászlótól, aki a politikai bizottság tagja és egyidejűleg belügyminiszter is volt. Rákosi már régebben azzal gyanúsította Rajkot, hogy 1945 óta egy militánsabb politika híve. Egyes vélemények szerint Rajk és néhány más hazai kommunista a koalíciót korruptnak ítélte, és a múlttal határozottabb szakítást követelt, mint amit Rákosi javasolt.<sup>43</sup> Bár

<sup>40</sup> Idézi: *Ságvári Ágnes*: Népfrent és koalíció Magyarországon 1936–1948. Bp. 1967. 276. További összefoglalót ad Révai beszámolójáról *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1974. 222.

<sup>41</sup> *Szabó* i. m. 220–221.

<sup>42</sup> Gerő jelentését idézi *Berend T. Iván*: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948, Bp. 1962. 373.

<sup>43</sup> *McCagg*: i. m. 268.

arra nincs bizonyíték, hogy Rajk a Szklarska Poreba-i találkozó előtt valamikor is fellépett volna úgy, mint a harcoss vonal képviselője, mégis mivel Rákosi volt a koalíciós politika vezetője, most sebezhetőnek tartotta magát, és Rajkot egy lehetséges veszély forrásának tekintette. Mint a politikai intrikák mestere, Rákosi tehát engedte, sőt alighanem bátorította Péter Gábort, a politikai rendőrség főnökét, vagyis Rajk beosztottját, hogy már 1947 decemberében Rajkot párt- és kormányellenes magatartással vádolja. Ezzel egyidejűleg a politikai bizottság másik tagja, Farkas Mihály is csatlakozhatott hozzá, azzal a hihetetlennek tűnő megállapítással, hogy Rajk miatt „a Belügyminisztérium nincs a párt kezében”.<sup>44</sup> Egy hónap múltán Farkas már egyenesen ellenségnek nevezte Rajkot.<sup>45</sup> 1948 őszén Rajkot áthelyezték a Külügyminisztériumba, 1949 májusában mint titóistát letartóztatták, megkínózták, elítélték és kivégezték. Bűne az volt, hogy harcossabb magatartást tanúsított, illetve, úgy tűnik, már azelőtt ilyen nézetei voltak, mielőtt azt Sztálin és Rákosi időszerűnek tartotta volna. Az életével fizetett érte.

Bizonyos értelemben Rákosi politikai érzékét dicséri, hogy ugyanolyan hatékonyan tudta alkalmazni a fokozatosság sztálini politikáját 1944 és 1947 között, mint ahogyan később a harcosság és a konfrontáció sztálini vonalát követte. 1947–48 fordulóján a magyar koalíciót gyakorlatilag álkoalícióvá degradálta, egy olyan politikai rendszerré, melyben a néhány nem kommunista politikusnak nem volt más szerepe, mint hogy fedezze azt a drámai „vívásasztó” fordulatot, ami a párt politikájában a Kominform-ülés után bekövetkezett. S a változással Sztálin ténylegesen lehúzta a függőnyt arra a demokratikus átmenetre, melyet három évvel korábban még ő fogalmazott meg Magyarország számára. A kommunisták ünnepélyes deklarációja, miszerint (Révai megfogalmazásában) „a nemzeti összefogást nem tekintjük múltó politikai koalíciónak, taktikai sakkfogásnak, hanem hosszantartó szövetezésnek . . .”<sup>46</sup> — nem bizonyult igaznak.

<sup>44</sup> Idézi *Strassenreiter Erzsébet—Sipos Péter: Rajk László*. Bp. 1974. 185.

<sup>45</sup> Uo.

<sup>46</sup> Délmagyarország 1944. december 5.